

Waarnemingen van twee bijzondere boktorren in Zuid-Limburg

R.P.G. Geraeds, Bergstraat 70, 6131 AW Sittard

Tijdens een veldbezoek in Landgraaf op 25 mei 2011 werd bij een klein bos tussen de kernen Ubach over Worms en Eyselshoven een grote boktor op een Zomereik (*Quercus robur*) aangetroffen. Het was direct duidelijk dat het hier om een mannetje van de Heldenbok (*Cerambyx cerdo*) ging. Behalve dat het een imposante kever is, is het een bijzondere waarneming omdat er voor zover bekend geen populaties in Nederland aanwezig zijn. Anderhalve week later – op 4 en 5 juni 2011 – werd in de Jabeekse Bossen een geheel zwarte boktor ontdekt die niet direct op naam te brengen was. Vanwege het opvallend uiterlijk en omdat het dier zich goed liet fotograferen is het niet verzameld om later te kunnen determineren. De determinatie was uiteindelijk eenvoudig en het bleek een vrouwtje *Stictoleptura scutellata* te zijn. Hoewel het een beduidend minder spectaculaire verschijning is, is de waarneming op zich interessanter dan die van de Heldenbok. Het is voor zover bekend de eerste waarneming in Limburg. In het onderstaande worden beide waarnemingen kort toegelicht.

DE HELDENBOK

De Heldenbok [figuur 1] is een grote, langwerpige boktor met lange antennes. Exclusief de antennes kunnen de dieren lengtes van 24 tot 53 millimeter bereiken. Bij de vrouwtjes zijn de antennes ongeveer even lang als het lichaam, bij de mannetjes zijn deze echter beduidend langer. De kevers zijn overwegend zwart gekleurd. De dekschilden kleuren naar het uiteinde toe roodbruin. De dieren zijn voornamelijk in de schemering actief in juni en juli. Ze leggen hun eieren bij voorkeur op beschadigde plekken van oude, solitaire en door de zon beschenen bomen (BÍLÝ & MEHL, 1989; HUIJBREGTS, 2003; EHNSTRÖM & HOLMER, 2007; BUSE, 2008; ZEEGERS & HEIJERMAN, 2008). In Midden-Europa wordt de soort vrijwel uitsluitend in Zomereik en incidenteel in Wintereik (*Quercus petraea*) aangetroffen. In de regel worden eiken met een diameter vanaf 80 centimeter als broedboom gebruikt (BUSE, 2008). In Zuid-Europa worden ook andere soorten als broedboom gebruikt. BÍLÝ & MEHL (1989) en TEUNISSEN (2009) noemen Es (*Fraxinus excelsior*), Walnoot (*Juglans regia*), Tamme kastanje (*Castanea sativa*), iep (*Ulmus spec.*) en wilg (*Salix spec.*) als mogelijke broedbomen. Voor de ontwikkeling van

de eieren en de larven is hout met functionerende sapstromen noodzakelijk, dode bomen zijn dus ongeschikt. In eerste instantie vreten de larven gangen onder de schors, om vervolgens door te gaan naar het spint- en kernhout. Hier knagen ze tot duimdikke gangen waaraan broedbomen gemakkelijk te herkennen zijn [figuur 2]. Het larvenstadium duurt drie tot vier jaar. In het najaar verpoppen de dieren zich waarna ze als kever in het hout overwinteren en pas in de zomer tevoorschijn komen (BÍLÝ & MEHL, 1989; HUIJBREGTS, 2003; EHNSTRÖM & HOLMER, 2007; BUSE, 2008; ZEEGERS & HEIJERMAN, 2008; TEUNISSEN, 2009).

De Heldenbok komt overal in Zuid- en Oost-Europa voor (HUIJBREGTS, 2003). In Nederland en België ontbreekt ze, maar er zijn wel incidentele waarnemingen bekend die waarschijnlijk verband houden met geïmporteerd hout. In Duitsland kwam de soort ooit wijd verspreid voor, maar nu wordt ze met uitsterven bedreigd (Rode lijst 1) (BINOT *et al.*, 1998). Uit de aan Limburg grenzende deelstaat Nordrhein-Westfalen zijn geen populaties meer bekend. Na 1990 zijn hier slechts drie indirecte waarnemingen (vraatsporen in bomen en een dekschild) bekend die duiden op een historisch voorkomen (LANDESAMT FÜR NATUR, UMWELT UND VERBRAUCHERSCHUTZ NORDRHEIN-WESTFALEN, 2010).

Status in Nederland

De status van de Heldenbok in Nederland is onduidelijk. ZEEGERS & HEIJERMAN (2008) en TEUNISSEN (2009) beschouwen de soort als niet inheems. HUIJBREGTS (2003) beargumenteert echter dat de soort waarschijnlijk wel ooit in Nederland inheems is geweest, maar dat ze waarschijnlijk al eeuwen geleden is verdwenen als gevolg van het verdwijnen van kwijnende eiken van forse omvang. In de omgeving van het Duitse Emmerich, niet ver van de grens met Nederland staan nog eiken die door de Heldenbok zijn aangetast en in het Verenigd Koninkrijk zijn subfossiele vondsten van de soort gedaan zodat het aannemelijk is dat de Heldenbok ook ooit in Nederland aanwezig was (HUIJBREGTS, 2003). Concrete aanwijzingen dat de soort ooit in Nederland voorkwam zijn er echter niet. Duidelijk is dat er tegenwoordig geen populaties aanwezig zijn. Momenteel zijn geschikte broedbomen nog steeds schaars en er zijn geen grote populaties in de nabijheid van de

FIGUUR 1

De mannelijke Heldenbok (*Cerambyx cerdo*) (foto: R. Geraeds).

FIGUUR 2

Vraatgangen van de Heldenbok (*Cerambyx cerdo*) in een Zomereik (*Quercus robur*) in Zuid-Frankrijk (foto: R. Geraeds).

Nederlandse grens bekend. Het is daarom onwaarschijnlijk dat de soort zich in ons land zal vestigen (HUIJBREGTS, 2003).

Omdat de Heldenbok in Noordwest-Europa een sterke achteruitgang laat zien is ze opgenomen in bijlage II en IV van de Europese Habitatrictlijn. Hiervoor geldt dat niet alleen de kevers zelf strikt beschermd dienen te worden, maar dat er ook speciale beschermingszones voor de soort moeten worden aangewezen, de Natura 2000-gebieden. Dit laatste is voor Nederland niet van belang omdat hier geen populaties aanwezig zijn. De bescherming van de dieren zelf is geregeld via de Flora- en faunawet. Ze is hierin ondergebracht in tabel 3. Hiermee geniet de Heldenbok een strengere bescherming dan bijvoorbeeld het Vliegend hert (*Lucanus cervus*), dat in tabel 2 is ingedeeld. Waarnemingen van Heldenbokken zijn in Nederland zeer schaars. Naast elf collectie-exemplaren zijn vijf literatuuropgaven bekend (HUIJBREGTS, 2003). Daarnaast is de soort op 23 juni 2009 op het strand van Texel gevonden waar ze waarschijnlijk is aangespoeld (schriftelijke mededeling A.P.J.A. Teunissen). In Limburg zijn waarnemingen bekend uit Venlo (bij een houtmagazijn eind 19e eeuw (HUIJBREGTS, 2003)) en Gronsveld (in 1965 en 1993 (TEUNISSEN, 2009)).

Vindplaats in Zuid-Limburg

Het dier is aangetroffen in een klein bosje tussen de kernen Ubach over Worms en Eyselshoven, zuidwestelijk van het Rimburgerbos [figuur 3]. Het bosje ligt op een flauwe, op het zuiden gerichte helling en bestaat voornamelijk uit Zomereiken en Beuken (*Fagus sylvatica*). Naast dit bosperceel ligt nog een ruig grazig perceel met enkele oude Zomereiken en Beuken. Enkele hiervan zijn vrijstaand. Omdat "oude, vrijstaande en zonbeschenen" eiken als potentiële broedplaatsen voor de soort worden beschreven (HUIJBREGTS, 2003), zijn deze bomen een week na de waarneming nader geïnspecteerd op aanwezige vraatsporen of uitvliegaten. Zoals te verwachten zijn deze niet aangetroffen en er zijn ook geen andere Heldenbokken gezien. Andere soorten boktorren die er zijn aangetroffen zijn de Geringelde smalboktor (*Leptura maculata*) en de Tweekleurige smalboktor (*Leptura melanura*).

Er zijn dus geen aanwijzingen gevonden dat de soort hier ergens tot voortplanting komt en er dus een populatie aanwezig is. In de omgeving is ook geen opslag van hout aangetroffen zodat de herkomst van het dier onduidelijk blijft.

STICTOLEPTURA SCUTELLATA

Stictoleptura scutellata (synoniem *Corymbia scutellata*) is een geheel zwarte boktor met een geel scutellum (het schildje direct achter het borststuk tussen de basis van de dekschilden) [figuur 4]. De dieren bereiken een lengte van 12 tot 20 mm (EHNSTRÖM & HOLMER, 2007; ZEEGERS & HEIJERMAN, 2008). De dekschilden en het borststuk zijn sterk gepunteeerd waardoor ze gemakkelijk te onderschei-

FIGUUR 3

Vindplaats van de Heldenbok (*Cerambyx cerdo*) bij Ubach over Worms (foto: R. Geraeds).

den is van andere geheel zwarte boktorren. De larven ontwikkelen zich vooral in stronken en dikke takken van Beuken. Daarnaast worden ook eik (*Quercus spec.*), Zwarte els (*Alnus glutinosa*), berk (*Betula spec.*), Tamme kastanje, Haagbeuk (*Carpinus betulus*) en Hazelaar (*Corylus avellana*) als mogelijke broedbomen opgegeven (BILÝ & MEHL, 1989; EHNSTRÖM & HOLMER, 2007; HOSKOVEC & REJZEK, 2006). De verpopping vindt in het hout plaats en de kevers zijn voornamelijk actief in juni tot september (schriftelijke informatie A.P.J.A. Teunissen).

De soort komt in grote delen van Europa voor, noordwestelijk tot Ierland en Zuid-Engeland, noordelijk tot het zuiden van Zweden en Denemarken en in Oost-Europa. In Duitsland is de soort uit alle regio's bekend, maar is ze wel in de categorie 'bedreigd' op de Rode lijst opgenomen (BINOT *et al.*, 1998). In België was de soort lange tijd alleen bekend van het Zoniënwoud (zuidoostelijk van Brussel), maar is ze recent ook gevonden in het Meerdaalwoud, bij Leuven (schriftelijke mededeling Kris Vandekerckhove, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek).

De soort heeft (nog) geen Nederlandse naam en is in 2010 voor het eerst in Nederland aangetroffen, in het Noord-Brabantse Best. Hier is ze in 2011 opnieuw is gevonden. *Stictoleptura scutellata* is voor zover bekend niet eerder in Limburg aangetroffen en de waarnemingen bij Jabeek zijn de vierde en vijfde voor Nederland (schriftelijke mededeling A.P.J.A. Teunissen).

Vindplaats in Zuid-Limburg

Stictoleptura scutellata is op een kapvlakte in de Jabeekse Bossen aangetroffen, in het dal van de Roode Beek [figuur 5]. De kapvlak-

FIGUUR 4
Een vrouwtje
Stictoleptura
scutellata in de
Jabeekse Bossen
(foto: R. Geraeds).

FIGUUR 5
Vindplaats van
Stictoleptura
scutellata op een
kapvlakte in de
Jabeekse Bossen
(foto: R. Geraeds).

te bestaat voornamelijk uit een ruigtevegetatie die wordt gedomeerd door Grote brandnetel (*Urtica dioica*), Akkerdistel (*Cirsium arvense*), Ridderzuring (*Rumex obtusifolius*), Zevenblad (*Aegopodium podagraria*) en opslag van wilgen (*Salix spec.*), Zwarte els en braam (*Rubus spec.*). Plaatselijk is nog veel liggend dood hout aanwezig. In het omliggende bos zijn Es en Zwarte els dominant, maar staan ook Zomereik en Zoete kers (*Prunus avium*). Direct aangrenzend staat een rij oude Canadapopulieren (*Populus x canadensis*) langs de Rode Beek en een laanbeplanting van Paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) langs een pad. Opvallend genoeg staan in de directe omgeving geen Beuken. De dichtstbijzijnde Beuken in Nederland staan op zo'n 700 meter afstand langs de Etzenraderweg. Grenzend aan de vindplaats in Duitsland ligt het Wildpark Gangelt dat niet openbaar toegankelijk is. Hierdoor is het niet duidelijk of hier (potentiële) broedlocaties in de vorm van Beuken aanwezig zijn. Mogelijk maakt de soort hier gebruik van Zwarte els. Omdat tijdens bei-

de bezoeken slechts één vrouwtje is gevonden is het niet duidelijk of dit hetzelfde dier was, of dat er meerdere dieren aanwezig waren. Beide exemplaren van *Stictoleptura scutellata* zijn gevonden op bloeiend Zevenblad. Begeleidende soorten boktorren die hier zijn aangetroffen zijn Kleine zwarte smalboktor (*Leptura nigra*), Twee-kleurige smalboktor, Vierband smalboktor (*Leptura quadrifasciata*), Geringelde smalboktor, Korte smalboktor (*Pachytodes cerambyciformis*), Kleine wespenboktor (*Clytus arietis*), Distelboktor (*Agapanthia villosoviridescens*) en Gewone bloesemboktor (*Grammotera ruficornis*).

DANKWOORD

Een woord van dank gaat uit naar Dré Teunissen en Kris Vandekerckhove voor de verstrekte informatie over *Stictoleptura scutellata*.

Summary

OBSERVATIONS OF TWO RARE LONGHORN BEETLES IN SOUTHERN LIMBURG

On 25 May 2011, a male Longhorn beetle (*Cerambyx cerdo*) was found on a Common oak (*Quercus robur*) in a small forest between the villages of Ubach over Worms and Eygelshoven (province of Limburg, the Netherlands). The species has also been recorded in this province in the past, viz. in the town of Venlo and the village of Gronsveld, but is assumed not to be indigenous to the Netherlands. In view of the decline of the species in Northwest Europe, it is protected by the European Habitats Directive. The most likely explanation for the present find is that the animal was transported to the Netherlands on wood. On 4 June 2011, *Stictoleptura scutellata* was found in a clear-felled part of the Jabeek forest on a flowering Ground-elder

(*Aegopodium podagraria*). This was the first observation of this species in the province of Limburg. The first observation of this species in the Netherlands was made in 2010, in the province of Noord-Brabant.

Literatuur

- BILÝ, S. & O. MEHL, 1989. Longhorn Beetles (*Coleoptera, Cerambycidae*) of Fennoscandia and Denmark. Fauna Entomologica Scandinavica Volume 22. E.J.Brill/Scandinavian Science Press Ltd., Leiden.
- BINOT, M., R. BLESS, P. BOYE, H. GRUTKKE & P. PRETSCHER, 1998. Rote Liste gefährdeter Tiere Deutschlands. Schriftenreihe für Landschaftspflege und Naturschutz, Band 55. Bundesamt Für Naturschutz, Bonn-Bad Godesberg.
- BUSE, J., 2008. Einfluss von Baum- und Landschaftstrukturen auf xylobionte Käfer an Eichen (*Coleoptera*). Habitateignung, Gemeinschaftsstruktur und Diversität. Institut für Ökologie und Umweltchemie der Fakultät Umwelt und Technik

der Leuphana Universität Lüneburg, Lüneburg.

- EHNSTRÖM, B. & M. HOLMER, 2007. Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Stalbaggar: Långhorningar. Coleoptera: Cerambycidae. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- HOSKOVEC, M. & M. REJZEK, 2006. 25 september 2011. <http://www.cerambyx.uochb.cz/melascut.htm>.
- HUIJBREGTS, J., 2003. Beschermde kevers in Nederland (*Coleoptera*). Faunistische Mededelingen 19: 1-34.
- LANDESAMT FÜR NATUR, UMWELT UND VERBRAUCHERSCHUTZ NORDRHEIN-WESTFALEN, 2010. 27 september 2011. <http://www.naturschutz-fachinformationssysteme-nrw.de/artenschutz/de/arten/gruppe/kaefer/kurzbeschreibung/105067>.
- TEUNISSEN, A.P.J.A. 2009. Verspreidingsatlas Nederlandse boktorren (Cerambycidae). European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- ZEEGERS, TH. & TH. HEIJERMAN, 2008. De Nederlandse boktorren (Cerambycidae). Entomologische Tabellen 2, supplement bij Nederlandse Faunistische Mededelingen. European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.